

VEILIGHEID IN VAAGHEID

Waarom heldere taal
politiek onhandig is

DOOR JAN TERLOUW

Beleidsstukken dienen een politiek doel. En politiek bestuurders zijn niet gebaat bij helderheid. Immers, wie helder en precies is, loopt de meeste kans op kritiek. Ambtelijk taalgebruik creëert politieke onderhandelingsruimte, maar biedt geen ruimte voor originaliteit en creativiteit. En daar draait het juist om bij goed schrijverschap. Een pleidooi voor de nota als spannend verhaal...

Een beleidsambtenaar moet stukken schrijven. Het is een essentieel onderdeel van zijn taak. Leert hij dat vooraf? Als een ambtenaar een uitvoerende taak krijgt, bijvoorbeeld het plaatsen van lantaarnpalen, of het ruimen van pluimvee, wordt hij daarvoor eerst opgeleid. Maar schrijven wordt iedereen geacht te kunnen als hij zijn schooltijd heeft afgerond.

Als een lantaarnpaal niet goed is aangesloten op het elektriciteitsnet kan er een storing optreden. Als hij niet goed is geplaatst kan hij omvallen en schade veroorzaken. Als kippen op een verkeerde manier worden afgemaakt, is onnodig lijden het gevolg. Maar als een stuk slecht is geschreven geeft dat weliswaar ergernis, het wordt vijf keer teruggestuurd, het kost geld en geeft vertraging, maar om een duistere reden wordt dat anders beoordeeld dan wanneer een technisch uitvoerder geen strooptang kan hanteren.

Kortom, er wordt onvoldoende onderkend dat goed schrijven vakmanschap vereist, dat het geleerd moet worden. Wat de boormachine is voor de monteur, is de schrijfmachine voor de beleidsambtenaar.

Fantasie in toom

Een ambtenaar mag niet beeldend schrijven. Hij moet zijn fantasie in toom houden. Hij mag geen aforismen gebruiken. Hij mag niet humoristisch zijn. Of beter gezegd: hij mag al die dingen wel doen of zijn, maar voordat zijn stuk wordt gepubliceerd is het er allemaal uitgeschraapt. Stel een ambtenaar heeft de eerste alinea's van dit artikel geschreven. Zijn baas leest het concept. Hij merkt op dat het plaatsen van lantaarnpalen tegenwoordig wordt uitbesteed. Heeft de scribent nog niet gehoord van de privatisering van overheidstaken? Het ruimen van pluimvee gebeurt onder verantwoordelijkheid van de verzelfstandigde veterinaire dienst. Wat wordt bedoeld met 'vijf keer terug gestuurd'? Waarom geen drie keer? Of tien keer? En wie schrijft tegenwoordig nog op een schrijfmachine?

Die baas zegt die dingen niet omdat hij een muggenzifter is, nee, hij weet dat het stuk verdere stappen niet ongewijzigd zal overleven. De baas van de baas, de wethouder of de minister, zal zeggen dat al die irrelevante voorbeelden of woordspelingen er uit moeten. Want die politicus weet dat het stuk, eenmaal in handen van de volksvertegenwoordigers, gaat leiden tot een zogenaamd *voorlopig verslag*. De Kamerleden, of raadsleden, gaan schriftelijke vragen stellen over het beleidsstuk. Iedere badinerende of luchtige opmerking wordt op de snijtafel gelegd. Wie heeft nooit meegemaakt dat een grap niet wordt begrepen en moet worden uitgelegd? Een ramp. Laat maar, zegt de grappenmaker al gauw. Zo stel ik me voor dat ambtenaren ook al snel afleren om een beetje literair, of laten we zeggen een beetje fantasierijk te schrijven.

Ambtenaren leren al snel af een beetje literair en fantasierijk te schrijven

Toch zouden ambtenaren iets meer te werk moeten gaan als romanschrijvers. Beleidsstukken gaan vaak, net als romans, over een vraagstuk. Het zijn geen 'affe' verhalen, zoals wetenschappelijke publicaties, die een antwoord geven. Het doel van beleidsstukken ligt niet in het geven van een antwoord, maar juist in het ondersteunen van de discussie over een vraagstuk. De essentie van beleidsstukken is het vergelijken van onvergelykbare zaken. Het vergelijken van appels en peren is eigenlijk onmogelijk, maar vormt toch vaak het onderwerp van ambtelijke en politieke discussies. In zulke discussies gaat het niet alleen om argumenteren en onderbouwen, zoals in de wetenschap, maar ook om het verleiden van het gehoor. Beleidsnota's moeten hun doelgroep meenemen in het betoog, boeien en verlokken, de lezer benieuwd maken naar de volgende zin. Een nota als een spannend verhaal...

Onderhandelingsruimte

Een tweede handicap voor schrijvende ambtenaren is dat onze samenleving zo langzamerhand zucht onder een doorgeslagen rechtvaardigheidsgevoel. Wee je gebeente als uit het wetsontwerp of uit de beleidsnota zou volgen dat iemand ook maar voor een grammetje onrechtvaardig wordt behandeld. Daar springen de volksvertegenwoordigers als hongerige wolven bovenop om te laten zien hoe nauwgezet ze letten op de rechten van alle burgers. Ik ben van mening dat mensen tegen een klein beetje onrechtvaardigheid moeten kunnen, anders regel je ieder initiatief de afgrond in – en dat is meteen een politiek advies. Wil je fantasieloosheid en eenvormigheid vermijden, dan moet er een zekere speelruimte zijn bij de uitvoering van beleid. Een ambtenaar die deze opvatting toepast in zijn concept beleidsdocument kan rekenen op fikse tegenstand. En dus, om iedere eventualiteit voor te zijn, schrijft hij lange, ingewikkelde, samengestelde zinnen met een massa bijzinnen en bijstellingen.

Het ambtelijk apparaat is het voorportaal van het politieke besluit. In dat apparaat vindt de eerste fase van de politieke besluitvorming plaats. Of als het goed is de

tweede fase, hij hoort eigenlijk vooraf gegaan te worden door een *brainstorm* met de politiek bestuurder over het doel dat moet worden bereikt. Er is een zekere parallel met de methode van natuurwetenschappelijk onderzoek. Eerst is er een zogenaamde heuristische beschouwing: wat zou er ten grondslag kunnen liggen aan dat of dat verschijnsel? Laten we een mogelijke verklaring verzinnen. Vervolgens wordt een experiment bedacht dat de verklaring moet ondersteunen of onderuit moet halen. Als blijkt dat de theorie niet klopt wordt hij aangepast en het experiment wordt verfijnd. Dat gebeurt net zo lang tot theorie en waarneming met elkaar in overeenstemming zijn. Blijkt op enig moment later dat de waarnemingen toch niet helemaal kloppen met de theorie, dan wordt de theorie nog weer aangepast.

Als het gaat om politiek bestuur wordt eerst een politieke doelstelling bepaald en bijvoorbeeld in het politieke programma van een partij geschreven. Daarna wordt door de politicus met zijn ambtenaren een wet of regeling bedacht met hulp waarvan het politieke doel zou kunnen worden bereikt. Maar nu komt de vraag om de hoek: is die wet of regeling haalbaar? Zal de volksvertegenwoordiging het voorstel accepteren? Er zullen wijzigingsvoorstellen komen. De minister, de gedeputeerde, de wethouder, moet nog onderhandelingsruimte hebben, wat men tegenwoordig wisselgeld noemt. Zoals in de natuurwetenschap de theorie zal moeten worden aangepast als hij niet klopt met de uitkomsten van het experiment, zal in de politiek de doelstelling, en dus de wet of regeling, moeten worden aangepast als hij niet haalbaar is. Zoals in de wetenschap een nieuw experiment zal moeten worden ontworpen om de theorie te toetsen, zal in de politiek het beleidsstuk anders moeten worden geformuleerd vanwege de haalbaarheid. Het apparaat voor de natuurkundige proef ziet er prachtig uit als het uit de instrumentmakerij komt, maar als de fysicus er steeds maar veranderingen in heeft aangebracht is het ding soms niet meer om aan te zien. Zo wordt het ambtelijke stuk van lieverlee lelijk en onleesbaar. Aan de experimentele opstelling moet gesleuteld kunnen worden, het beleidsstuk moet aanpasbaar zijn.

Daarom ook bouwt de beleidsambtenaar de aanpasbaarheid soms al bij voorbaat in. Hij schrijft liever niet in heldere, absolute termen. Hij schrijft niet graag: "Voor die maatregel is twintig miljoen euro beschikbaar". Hij geeft er de voorkeur aan te schrijven: "Daarvoor zullen de benodigde financiële middelen worden vrijgemaakt". Hoe vager de omschrijving, des te meer ruimte heeft de politiek bestuurder om af te tasten wat haalbaar is, zonder bij voorbaat te veel weg te geven van zijn politieke doelstelling.

Helderheid, doorzichtigheid, lokt kritiek uit. Wie in het parlementaire debat niet geïnterrumpemd wil worden, moet zich omhullen met een wolk van onbegrijpelijke termen en lange zinnen

Helder schrijven en helder spreken bergt een gevaar in zich. Iedereen begrijpt het dan namelijk meteen. Helderheid, doorzichtigheid, lokt kritiek uit. Als iemand in het parlementaire debat concies en precies, voor iedereen begrijpelijk zegt wat hij wil of vindt, loopt het storm bij de interruptiemicrofoons. Wie niet geïnter-

rumpeerd wil worden, moet zich omhullen met een wolk van onbegrijpelijke termen en lange zinnen. Een ambtenaar die een helder, voor één uitleg vatbaar stuk schrijft, zal aanvankelijk worden geprezen door degenen die zijn stuk gaan beoordelen, en dan meemaken dat de helderheid van lieverlee wordt weg geamendeerd, uit haalbaarheidsoverwegingen, uit veiligheidsoverwegingen.

Niels van der Mast onderzocht de stijlkenmerken van 'ambtelijk taalgebruik' > Pagina 25

Taalverloedering of onkunde?

Wie zich opwindt over taalverloedering, loopt al snel het risico gezien te worden als een sneue figuur. Toch wil ik hier ook wijzen op de vervuiling van de taal. Iedereen weet dat onze taal in toenemende mate wordt verontreinigd met Engelse termen en anglicismen. Voor een deel is dat onvermijdelijk. Computertaal, filmtaal, reclametaal, we worden er de hele dag mee geconfronteerd. Verandering van de taal is van alle tijden. Maar tegenwoordig gaat het wel heel snel, doordat de verbale communicatie zo intensief en zo monotoon is geworden. De televisie is indringend en kan in het algemeen niet worden bejubeld om het mooie taalgebruik. Regelmatig rinkelen bij ons thuis de ramen, als wij een avondje televisie kijken. Ook in ambtelijke stukken dringen Engelse termen door. Dat is tot daar aan toe als de betekenis van die woorden helder is, maar het is ontoelaatbaar als luiheid van de schrijver de oorzaak is. Wat is een *stakeholder*? Bedoelt de scribent een betrokkene? Een geïnteresseerde? Een belangstellende? Een omwonende? Een aandeelhouder? Of weet hij niet wie hij bedoelt en verschuilt hij zich achter een term als 'stakeholder'? Waarom bekruipt me soms het vermoeden dat de gebruiker van het woord *incentive* niet precies weet wat het woord betekent? Voorwaarde voor het schrijven van een goede tekst is, dat je de problematiek helemaal doorgrond hebt, dat je precies weet wat je schrijft. Probeer maar eens aan een intelligente dertienjarige uit te leggen wat je wilt zeggen, en je struikelt over je eigen onkunde. Ingewikkeld doen, moeilijke termen gebruiken, is vaak veiliger dan helder, in eenvoudige woorden vertellen wat je bedoelt.

Het zoeken naar veiligheid is de belangrijkste oorzaak van ambtelijk taalgebruik

Het komt me voor dat dit de belangrijkste oorzaak van ambtelijk taalgebruik is: het zoeken naar veiligheid. Originaliteit is een belangrijk bestanddeel van goed schrijven, maar originaliteit is onveilig. Clichés zijn uitgetoet, risicoloos, veilig. Maar clichés vermoorden een stuk. Wie clichés leest, dwaalt meteen af. Ik heb in het algemeen veel respect voor ambtenaren, maar ze zijn niet het avontuurlijkste soort mens dat ik ken.

Als je iets duidelijk wilt maken, kan het verhelderend zijn om met een voorbeeld te beginnen, en van daaruit te veralgemeniseren. Maar voorbeelden gaan meestal mank, dus weg met voorbeelden. Liever een solide volzin, met alle denkbare slagen om de arm in de belendende percelen die we voorwaardelijke bijzinnen noemen.

Ambtelijk schrijven is risicomijdend gedrag. “Die vaas is blauw” is een gevaarlijke zin, want veel te absoluut. Sommigen zien het voorwerp als paars, voor anderen is het turkooise en nog anderen noemen het een kan. “Het aardewerken object dat door velen als blauw zal worden omschreven” is een veiliger manier van je uitdrukken.

Ruimte voor originaliteit

Samenvattend vind ik de volgende twee remedies het meest kansrijk om ambtelijk taalgebruik te bestrijden.

Ten eerste moet net als loodgieten, ook schrijven worden onderwezen. Veel mensen blijken de neiging te hebben om een zin die ze zouden uitspreken als bijvoorbeeld “Ik ben bang dat ik Piet heb gekwetst”, zo gauw ze hem gaan opschrijven plechtiger maken, zoiets als “De mogelijkheid bestaat dat ik me jegens Piet niet geheel en al heb uitgelaten op een wijze zoals normaliter in onze kringen verwacht mag worden”. Daar is iets aan te doen. Helder schrijven kan worden aangeleerd.

In de tweede plaats moet originaliteit worden bevorderd, niet worden ontmoedigd. Dat betekent vooral dat een ambtenaar fouten moet mogen maken. Een correct maar onleesbaar stuk moet lager worden aangeslagen dan een helder stuk waar gaten in geschoten kunnen worden. Inderdaad, soms zijn er goede – politieke – redenen om de kool en de geit te sparen. Maar zeg dat dan! Onleesbare stukken krijgen meestal een nette begrafenis in een bureaula. Aan flarden geschoten stukken bevorderen het debat, en op de puinhopen verrijst soms iets moois.

Dr. J.C. (Jan) Terlouw is natuurkundige, jeugboekenschrijver en oud-politicus en -bestuurder. Hij was onder meer lid van de Tweede Kamer en Eerste Kamer voor D66, minister, vice-minister-president en Commissaris van de Koningin.